

Яна Примаченко

Історична політика РФ та її вплив на території південно-східної України та АР Крим в контексті «русского мира»

Стаття присвячена історичній політиці Російської Федерації та її впливу на території південно-східної України та АР Крим. Авторка окреслила коли і за яких умов виникла концепція «русского мира», наскільки вона користується підтримкою в російському суспільстві, як просувалася експансія «русского мира» на території південно-східної України та в Криму і що забезпечило успіх цієї стратегії в зазначених регіонах.

Ключові слова: *«русский мир», Крим, Донбас, Російська Федерація, мова ненависті, політика пам'яті, Друга світова війна*

Не так давно сучасний міжнародний словник збагатився новим поняттям – «русский мир». Воно має кілька значень, з одного боку, це офіційна ідеологія Російської Федерації (РФ), з іншого – евфемізм для означення російської агресії проти України, а в ширшому сенсі синонім інформаційної війни, яку проводить Росія проти західних демократій, подаючи її в обгортці «soft power».

Така багатоваріантність якнайкраще відбиває сучасну інформаційну політику Кремля, де, за влучним визначенням британського журналіста Пітера Померанцева «нічого правдивого і все можливо»¹. Комплексність цього поняття, що балансує між ідеологією, політтехнологією та культурним мемом², викликає проблеми з його перекладом на інші мови. Оскільки це визнають навіть його промоутери³, то, на нашу думку, доцільно лишити його написання в автентичному варіанті.

¹ Померанцев П. Нічого правдивого і все можливо: пригоди в сучасній Росії. – Львів, 2015.

² Мем – одиниця культурної інформації, що розповсюджується шляхом копіювання. Може набувати різноманітних форм я-то ідея, навичка, модель поведінки. Процес відтворення і поширення відбувається шляхом вербальної, візуальної та електронної комунікації (соціальні мережі, телебачення, інтернет) між людьми. Найбільш успішні мему починають домінувати в культурі. Див. Encyclopedia Britannica [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.britannica.com/topic/meme>.

³ Никонов В. Не воспоминание о прошлом, а мечта о будущем // Смыслы и ценности русского мира. Сборник статей и материалов круглых столов, организованных фондом «Русский мир» – С. 5.

В рамках даної статті, ми спробуємо пунктирно окреслити коли і за яких умов виникла концепція «русского мира», наскільки вона користується підтримкою в російському суспільстві, як просувалася експансія «русского мира» на території південно-східної України та в Криму і що забезпечило успіх цієї стратегії в зазначених регіонах.

«Русский мир»: ідеологія vs політтехнологія

«Русский мир» увійшов в офіційний політичний дискурс РФ на фоні перемоги Помаранчевої революції в Україні. Німецький історик Л. Люкс, вбачає тут певну подібність з процесами розгортання холодної війни, коли загострення відносин СРСР з Заходом було спровоковано не стільки страхом перед початком третьої світової, скільки спрямовано на консолідацію суспільства довкола керівництва країни, оскільки основну загрозу радянському режиму становило власне населення, яке прагнуло лібералізації політичної системи. В цьому сенсі логіка путінського режиму, подібна до логіки Сталіна, адже В. Путін вбачав в «кольорових революціях» руку західних спецслужб та головну небезпеку своїй владі. Саме на зламі 2004–2005 років, у арсеналі російської дипломатії з'являється виразна антизахідна риторика⁴.

У 2005 році в посланні до Федеральних Зборів РФ В. Путін назвав крах СРСР «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття». Симптоматично, що в сучасній Росії воліють говорити не про саморозпуск Радянського Союзу, а саме про його «розвал»⁵, що семантично вказує на цілеспрямовану підривну діяльність ворога, яким є Захід, і перш за все США.

При цьому «Захід» як символічний образ «Іншого», у співвідношенні до якого і визначається російська ідентичність, постійно присутній в політичному дискурсі путінського режиму. З початку 2000-х років Росія все більше позиціонувалася як рівна серед інших «розвинутих країн світу», наголошувалася її цивілізаторська місія на євразійському континенті та відповідальність за протидію глобальним викликам. Теза про «суверенну демократію», яка з'являється в посланнях В. Путіна Федеральним зборам у 2005 році, була покликана продемонструвати обрання Росією власного шляху до ідеалів свободи, рівно як і виключне право РФ самій визначати ступінь свого прогресу на цьому шляху. Водночас концепція «суверенної демократії» заперечує інтерпретацію результатів холодної війни як перемогу західних демократій над тоталітарним СРСР / Росією⁶.

⁴ Люкс Л. Перемены через размежевание: о примате внутренней политики в сталинской и в путинской России // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. – 2015. – №1. – С. 356-360.

⁵ Хавкин Б. Ностальгия по сталинской империи в постсоветском дискурсе // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. – 2010. – №1. – С. 185.

⁶ Малинова О. Образы России и «Запада» в дискурсе власти (2000-2007 гг.): попытки переопределения коллективной идентичности // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры – 2008. – № 2. – С. 102.

Дослідники як правило називають датою т. зв. «консервативного повороту» Мюнхенську промову В. Путіна виголошену під час міжнародної конференції з безпеки у лютому 2007 року. Саме з цього моменту можна говорити про активне просування концепції «русского мира» на міжнародному рівні. В ідеологічному плані «русский мир» це доволі синкретичний та строкатий конструкт, що запозичив окремі елементи ідеології неоевразійства О. Дугіна, за яким ховається політична технологія для просування російського впливу та послаблення західних демократичних структур⁷. Про умовність ідеологічної складової в путінській політиці говорить російська дослідниця О. Малинова, яка вважає, що «путінізм» не пропонує узгодженої світоглядної позиції. Натомість, це «часткова ідеологія створена ad hoc⁸ на основі наявних символічних ресурсів і покликана, перш за все, вирішувати задачу консолідації нової путінської більшості». Цей ідеологічний комплекс містить в собі консервативну складову у вигляді традиції, а також популізм, патріотичну риторичку та антизахідництво. Щоправда Малинова відмічає складність виокремлення традиції в російських реаліях, адже опора виключно на православ'я у світській та багатоконфесійній країні несе потенційні загрози⁹. Показово, що станом на осінь 2014 р., 71% росіян нічого не чули про «русский мир»¹⁰, але 63% респондентів висловили впевненість, що він таки існує, якщо про нього говорять російські політики¹¹. За український Донбас як складову «русского мира» висловилися 75% росіян¹², тоді як за Центральну і Західну Україну – тільки 29%¹³. Ця статистика зайвий раз вказує на політтехнологічний аспект «русского мира».

Офіційним стартом просуванням «русского мира» на державному рівні в Росії став 2007 р., який був проголошений роком російської мови. У щорічному посланні президента РФ до Федеральних зборів,

⁷ Люкс Л. Дугин или Путин? Две стратегии «неоимперского реванша» и украинский кризис // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры. – 20154 – №1. – С. 94-97.

⁸ Ad hoc (лат. – до події) – щось, що створено під певну подію, випадок, дату і т.д.

⁹ Малинова О. Духовные скрепы как государственная идеология // Россия в глобальной политике. – Т. 12. №5. – 2014. – С. 119-120.

¹⁰ Слышали ли Вы по словосочетание «Русский мир»? Если слышали, то расскажите в двух-трех словах, что оно означает. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=993&q_id=68188&date=23.11.2014.

¹¹ Как Вы считаете, Русский мир, о котором говорят российские политики, общественные деятели, существует или не существует? // Там само.

¹² По вашему мнению, входят ли в русский мир следующие территории или нет? Донбасс // Там само.

¹³ По вашему мнению, входят ли в русский мир следующие территории или нет? Центральная и Западная Украина (Киев, Львов) // Там само.

В. Путін наголосив, що російська – це мова «історичного братства народів» та міжнародного спілкування, яка є «хранителькою цілого пласту світових досягнень», і водночас «живим простором багатомільйонного Русского мира, який значно ширше, ніж сама Росія»¹⁴.

21 червня 2007 р. указом президента Російської Федерації був утворений Фонд «Русский мир». Фінансування його діяльності здійснюється з федерального бюджету та коштом приватних спонсорів¹⁵. Серед основних завдань фонду зазначено: 1) просування російської мови – розробка методики викладання та програм вивчення російської мови та літератури; 2) сприяння поширенню знань та формуванню позитивного іміджу про сучасну Росію, а також популяризація російської мови та культури; 3) підтримка діяльності російських діаспор закордоном; 4) підтримка закордонних російськомовних ЗМІ та експертних середовищ, які зорієнтовані на досягнення цілей Фонду; 5) збереження рукописного спадку Росії; 6) взаємодія з Російською Православною Церквою (РПЦ) та іншими конфесіями у справі просування російської мови та культури¹⁶.

З дати заснування фактичним керівником фонду є В. Ніконов – людина з дуже цікавою біографією. Внук В. Молотова, він у 1989 р. став наймолодшим доктором історичних наук у СРСР. Зробивши кар'єру по партійній лінії, В. Ніконов зустрів розпад Радянського Союзу на посаді помічника керівника апарату президента СРСР, а після серпневого путчу 1991 р. працював помічником голови КГБ СРСР. Свою політичну кар'єру продовжив в пострадянській Росії. В. Ніконов є головою комітету Держдуми з освіти та науки, обіймає посаду декана факультету державного управління МГУ, є президентом фондів «Политика» та «Единство во имя России», головним редактором журналу «Стратегия России», головою правління Національного комітету досліджень БРИКС¹⁷. Такий послужний список, як і участь В. Ніконова в розробці окремих положень концепту В. Суркова про «суверенну демократію»¹⁸, дозволяє стверджувати, що голова фонду «Русский мир» є одним з ключових теоретиків, які обслуговують потреби сучасної російської влади.

¹⁴ *Никонов В.* Не воспоминание о прошлом ... – С. 4.

¹⁵ Указ президента Российской Федерации о создании Фонда «Русский мир» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://russkiymir.ru/fund/the-decree-of-the-president-of-the-russian-federation-on-creation-of-fund-russian-world.php#1>.

¹⁶ Идеология Фонда «Русский мир» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://russkiymir.ru/fund/>.

¹⁷ Председатель правления Фонда – Никонов Вячеслав Алексеевич [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://russkiymir.ru/fund/administration/Nikonov-Vjacheslav-Alekseevich.php>.

¹⁸ *Вячеслав Новиков* Суверенная демократия // Суверенная демократия от идеи к доктрине. Сборник статей. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.e-reading.club/bookreader.php>.

Перу В. Ніконова належить задекларована на сайті ідеологія фонду, де зазначено:

«Русский мир – це не тільки для русских, не тільки росіяни, не тільки наші співвітчизники в країнах близького та далекого зарубіжжя, емігранти, вихідці з Росії та їхні потомки. Це ще й іноземні громадяни, що розмовляють російською мовою, які вивчають чи викладають її, всі ті, кого щиро цікавить Росія та її майбутнє».

Напевно, що саме це еклектичне визначення найбільш відповідає путінському баченню «русского мира», який позиціонується як багатотітнічний, поліконфесійний, мультикультурний, глобальний проєкт, завдяки якому Росія набуде нової ідентичності та відкриє нові можливості для «ефективного співробітництва з рештою світу» та отримує «додаткові імпульси подальшого розвитку»¹⁹.

Конфігурація «русского мира», в аналітичних розробках його технологів, виглядає так: ядро «мира» становить Росія, Україна та Білорусь; внутрішню сферу – пострадянський простір; зовнішню сферу – країни з великою російською діаспорою (Німеччина, Ізраїль, США, Британія), православні країни (Сербія, Кіпр, Румунія, Чорногорія, Болгарія), країни, де формуються російські діаспори та є цікавість до російської культури (Італія, Фінляндія). На відміну від решти цивілізацій, унікальність «русского мира», за логікою його творців, полягає в тому, що він є водночас синонімічний значенню «імперії» та «великої держави». Тут з ним може позмагатися хіба-що китайська цивілізація²⁰.

Серед політичних цінностей «русского мира» зазначені: сакральність влади, патерналізм, суверенність. Духовні цінності вибудовуються довкола месіанства в його класичному російському розумінні «Москва – третій Рим»²¹.

Практична діяльність фонду знаходила свій вираз у грантових проєктах та відкритті російських центрів і кабінетів по всіх континентах з метою «популяризації російської мови та культури як важливих елементів світової цивілізації»²². Згідно даних оприлюднених на сайті фонду, такі центри діють в 50 країнах світу. В Україні подібні центри були відкриті в Києві, Кривому Розі, Донецьку, Луганську, Горлівці, Харкові, Дніпропетровську, Запоріжжі, Рівному, Миколаєві, Одесі²³.

¹⁹ Идеология Фонда «Русский мир» ...

²⁰ Громыко А. Русский мир: понятие, принципы, ценности, структура // Смыслы и ценности русского мира. Сборник статей и материалов круглых столов, организованных фондом «Русский мир» – С. С. 22

²¹ Там само. – С. 21.

²² Что такое русский центр? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://russkiymir.ru/rucenter>.

²³ Каталог русских центров [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://russkiymir.ru/rucenter/catalogue.php>.

«Русский мир», в ідеалі, мав стати відповіддю на кризу російської ідентичності, що спіткала РФ після розпаду Радянського Союзу. Як відомо є два засадничі питання національної ідентичності: хто ми є і куди йдемо. На цьому етапі починаються головні проблеми «русского мира» – за риторичними фігурами мови відсутній зміст, а саме: бачення майбутнього.

Цю проблему визнавали й самі ідеологи путінського «русского мира», які не тільки критикували свято «День Росії» за відсутність чіткого ідеологічного меседжу, який би давав відповідь на питання подальшого економічного, соціально-політичного та культурного розвитку, але й наполягали на свідомому ігноруванні цих питань офіційною владою²⁴.

Російський дослідник І. Калінін вважає, що ставка керівництва РФ на культурну ідентичність як об'єднавчу парадигму, де російська культура виходить за рамки національного і відсилає до універсального горизонту цивілізації, є конфліктогенною. Адже «культурна ідентичність цивілізаційного масштабу, неминуче не співпадає з політичними кордонами держави» і входить у конфлікт з громадянською/політичною ідентичністю. Таким чином «цивілізаційна матриця» В. Путіна перетворює політику на інструмент, що реалізує «внутрішній потенціал культурної ідентичності». Власне, той ментальний розлом, що трапився в українському Донбасі не в останню чергу спричинився саме конфліктом культурної і громадянської ідентичностей, що знайшов вираження у мемі «адін народ».

Іншим негативним наслідком використання культурної ідентичності є її вкоріненість у минулому, що призводить до сприйняття минулого як сучасного. «В якомусь сенсі, – пише І. Калінін, – вона дозволяє відмінити історію як рух, що пов'язаний з політичними трансформаціями, соціальними зрушеннями, ціннісними та епістемологічними переорієнтаціями». Це, в свою чергу, актуалізує значення історичної політики для просування «русского мира». Загалом, дослідник характеризує російське суспільство як постімперського невротика, де риторичний топос «Росії як особливого типу духовності» займає центральне місце у сучасному російському дискурсі національної ідентичності, і, тією чи іншою мірою відсилає до витісненого комплексу втраченої імперії. По суті, «російська культура» виступає як неусвідомлений евфемізм «російської імперії»²⁵.

Використання терміну «консервативний поворот» для означення еволюції російського політичного режиму теж викликає чимало питань. На думку І. Калініна мова йде не про класичну ідеологію,

²⁴ День ідентичности [Електроний ресурс] – Режим доступу: <https://russkiymir.ru/publications/85188/>.

²⁵ *Калінін І.* Праздник ідентичности: русская культура как национальная идея // Политэкономия повседневности. – 2005. – №3. – С. 251-253.

а скоріше про політтехнологію, яка грається з історичним ресурсом Російської імперії та Радянського Союзу використовуючи його для зменшення політичної та соціально-економічної напруги в російському суспільстві²⁶.

Але не можна сказати, що російське суспільство є жертвою маніпулятивної політики власного уряду, оскільки соціологічні дослідження засвідчують наявність «соціального запиту» у вигляді потужного ресентименту та ностальгії за колишньою імперською величию. Умовно кажучи, «русский мир» – це «вулиця з двостороннім рухом».

Згідно соціологічних опитувань Всеросійського центру дослідження суспільної думки (ВЦИОМ) проведених весною–літом 2000 р. 74% росіян негативно оцінювали розпад СРСР²⁷, а 64% вважали, що незалежність не пішла на користь ані Росії, ані колишнім радянським республікам²⁸. У 2005 р., який власне і вважається початком нової політичної епохи в Росії, ці показники залишалися стабільно високими. Туту за Радянським Союзом висловили 66% респондентів²⁹, тоді як на уточнююче питання за яким саме аспектом радянського минулого вони сумують, 74% росіян назвали втрату великої держави³⁰. Майже 52% відсотки опитаних зізналися, що дуже занепокоєні посиленням впливу США та ЕС на пострадянському просторі³¹. «Кольорові революції» у сприйнятті 46% росіян мали негативну оцінку і розцінювалися як незаконне захоплення влади³². Значна кількість росіян підтримували економічний та політичний тиск РФ на колишні республіки СРСР як метод повернення російського впливу³³.

²⁶ Там само. – С. 254-255.

²⁷ Девять лет тому назад, в марте 1991 года, состоялся референдум о сохранении СССР, а уже в декабре 1991 года Советский Союз был распущен. Какая из следующих трех позиций Вам ближе? [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=512&q_id=37106&date=30.05.2000.

²⁸ Как Вам кажется независимость пошла во благо или во вред России и другим республикам бывшего СССР? [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=339&q_id=27325&date=30.08.2000.

²⁹ Сожалеете ли Вы о распаде СССР? [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=161&q_id=13437&date=21.10.2005.

³⁰ Если Вы сожалеете о распаде СССР, то почему в первую очередь? // Там само.

³¹ Многие считают, что в последнее время происходит усиление влияния США и Европейского Союза на территории стран бывшего СССР. Как вы относитесь к этому процессу? [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=34&q_id=2822&date=14.04.2005.

³³ Ряд стран бывшего СССР ведут себя недружелюбно по отношению к России. Какою, на ваш взгляд, политику следует вести России в отношении этих стран? [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=154&q_id=12926&date=04.02.2007.

Аналітики «Левада-центру» пов'язують цю ситуацію з наявністю в російському політичному ландшафті «радянської людини», яка володіє «блокуючим пакетом акцій», що унеможлиблює демократизацію та формування громадянського суспільства в Росії³⁴. Відсутність іншого досвіду окрім радянського, який регламентував всі аспекти життя, сформував психотип, що схильний до самоізоляції, державного патерналізму, егалітаристської ієрархії та імперського синдрому. Заздрісна та хронічно тривожна природа такої людини породжує в неї «суміш фрустрації, агресії та астенії» як реакцію на будь-який стан невизначеності чи ускладнення ситуації. Оскільки опрацювання тоталітарної травми в публічному дискурсі так і не відбулося, то «радянська людина» реагує звичним для неї чином переносу вини за свій стан на «іншого», яким, завдяки старанням російських мас-медіа, виступає Захід³⁵. Рамка культурної ідентичності не дозволяє окреслити чітко кордони Росії, і якщо для України образ «Іншого» був визначений ще Л. Кучмою «Україна – не Росія», то у свідомості росіян, українці все ще «братній народ» обдурений Заходом³⁶.

Постімперська ностальгія, що охопила російське суспільство не є унікальним явищем. «Веймарський синдром» відомий феномен історії. Але в Росії вона набула форми «подвійного» радянсько-російського патріотизму, а символом віртуального повернення до СРСР став неосталінізм. Інструменталізація ностальгії за імперською величчю перетворилася на об'єднавчу російську «національну ідею». Вже у 2008 р. 81% росіян підтримували ідею повернення Криму до складу РФ як акту відновлення історичної справедливості³⁷. З іншого боку, ця політика загнала Росію в пастку когнітивного дисонансу. За влучним визначенням Б. Хавкіна, «Росія, що піднімається з колін» застигла поміж комплексом величі та комплексом неповноцінності, що відображався у дихотомії щирого здивування: «Росія – велика держава» vs «нас у світі ніхто не любить»³⁸.

Історична політика та мова ненависті та як методи просування «руського мира»

Патріарх Російської православної церкви Кіріл (Гундяєв) запропонував свою «тріаду руского мира»: «православ'я – російська мова та культура – спільна історична пам'ять». Якщо з першими двома все

³⁴ Слабость гражданского общества в постсоветской России и проблема «советского человека» // Гудков Л.Д., Дубин Б.В., Зоркая Н.А. Постсоветский человек и гражданское общество. – М.: Московская школа политических исследований, 2008. – С. 4.

³⁵ Там само. – С. 8

³⁶ Калинин И. – Вказ. праця. – С. 260.

³⁷ Хавкин Б. Ностальгия по сталинской империи в постсоветском дискурсе... – С. 188-192.

³⁸ Там само. – С. 197.

більш менш зрозуміло, то історичною пам'яттю все набагато складніше. Росія відчуває себе одночасно спадкоємицею Московського царства XVI–XVII століття, Російської імперії 1721–1917 років, Російської республіки 1917 р. та СРСР³⁹. Аналітик Московського центру Карнегі А. Колесніков вважає, що наслідком розпаду імперії та обрання російською владою охоронної історичної політики стала «шизофренічність» російської історичної свідомості⁴⁰. Це, з одного боку, дає владі можливість досить легко маніпулювати суспільством, а з іншого – породжує феномен «царсько-імперсько-комуністичного постмодернізму», що знайшов своє відображення на рівні офіційної символіки Російської Федерації, де герб Московського царства та біло-синьо-червоний прапор російського торговельного флоту часів Петра I поєднуються з радянським гімном. Всі ці символи відсилають до спадку великої держави, а національна самосвідомість росіян постає як «постмодерністський імперсько-націоналістичний коктейль з демократично-комуністичними домішками»⁴¹.

В російських реаліях «тисячолітньої історії», путінські ідеологи спинили свій вибір на Другій світовій війні в якості «міфу походження»⁴². За оцінками О. Малинової такий крок продиктований відсутністю цілісного наративу колективного минулого, який власне і покликаний визначати сенс конкретних подій. Пам'ять про Другу світову завдяки її вкоріненості у масовій свідомості та інтенсивному використанні перетворилася на вузлову точку сучасної російської ідентичності⁴³. Радянський ідеологічний конструкт «Великої вітчизняної війни» є простим і зрозумілим, для сучасної російської влади, яка ментально лишилася глибоко радянською. Водночас це зручний символічний ресурс для просування російського впливу на пострадянському просторі.

Процес націоналізації пам'яті про Другу світову війну, який почався після розпаду СРСР, призвів до формування різного бачення колись спільної радянської історії «Великої вітчизняної війни». Для Росії перемога над нацизмом стала важливими фактором легітимізації радянського спадку, що від початку 2000-х рр. активно інкорпорувався у російську політику пам'яті. По-перше, саме перемога над нацистською Німеччиною була єдиним беззаперечним позитивним

³⁹ Там само. – С. 186.

⁴⁰ Колесніков А. Советская память российского общества [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://carnegie.ru/commentary/72894>.

⁴¹ Хавкин Б. – Вказ. праця. – С. 186-187.

⁴² Міф походження – фундаментальний міф про історичний момент коли нація сформувалася у своїй сучасній формі.

⁴³ Малинова О. Великая Отечественная война как символический ресурс: эволюция отображения в официальной риторике 2000–2010 гг. // Россия и современный мир. – 2015 – №2 (87). – С. 17.

внеском комунізму в світову та вітчизняну історію (на відміну від індустріалізації, колективізації, голоду та репресій)⁴⁴. По-друге, перемога над нацизмом стала для Росії «символічним капіталом» у політичному протистоянні з прозахідними елітами колишніх радянських республік (Латвія, Литва, Естонія, Україна), чиї національно-визвольні рухи періоду Другої світової війни робили ставку на Гітлера⁴⁵.

Просування «русского мира» було б не можливим без потужної присутності російських ЗМІ в українському інформаційному просторі, що стала можливою діяльності проросійського лобі в Україні⁴⁶.

Консолідація російського телебачення в підконтрольних Кремлю медіа-холдингах була чи не першим кроком здійсненим командою Путіна після приходу до влади. Російський телевізійний ринок складають 22 федеральних канали, які поділені між трьома групами: Газпром-медіа (ГПМ), Національною Медіа Групою (НМГ) та формально держаною «Всеросійською державною телерадіокомпанією» (ВГТРК). Державним також є канал RT, колишній Russia Today, що здійснює іномовлення. Провідні позиції в структурі телемовлення належать «Газпрому», який володіє найбільш рейтинговим федеральним та цифровим каналом НТВ. Російська соціологиня А. Качкаєва, дотепно назвала російське ТБ – «телебаченням труби», оскільки корпоративні газпромівські медіа в буквальному сенсі слова прокладені вздовж газових трас РФ⁴⁷. Телебачення в Росії по суті виконує функцію консолідації країни – 85% росіян отримують новини з трьох основних федеральних каналів (Перший, Россия 1, НТВ). Дослідниця відмічає, що російське телебачення не просто спрощує картину реальності, але займається «виробництвом і тиражуванням емоцій» не цураючись використання реконструкцій, постановок та інформаційних фейків. З початком війни на сході України більшість російських медіа поширювали наративи про «загрозу росіянам з боку укрофашистів» та «спротиву ополченців київській хунті», що знаходила масову підтримку телеглядачів. А. Качкаєва зазначає, що російське телебачення останнього десятиліття продукує «атмосферу ненависті».

⁴⁴ *Гриневич В.* Міф «Великої вітчизняної війни»: «духовна скрепа» російської ідентичності [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/wwii-myth-russia>.

⁴⁵ *Журженко Т.* «Чужа війна» чи «спільна Перемога»? Націоналізація пам'яті про Другу світову війну на українсько-російському прикордонні // Україна Модерна. – 2011. – №8. – С. 100-126.

⁴⁶ *Сюмар В.* Війна, до якої країна не готова [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://imi.org.ua/articles/viyna-do-yakoji-krajina-ne-gotova/>.

⁴⁷ *Качкаєва А.* «Национальное достояние» “нации телезрителей” трансформация российского телевиденья (2014–2016 гг.) // Вестник общественного мнения. Данные, Анализ, Дискусии. – 2016. – №1-2. – С. 41-42.

Специфіка «виробництва емоцій» дозволяє ігнорувати «гібридність» смислів, тому в сюжетах досить часто можна почути і побачити взаємовиключні речі: де захід одночасно виступає в якості ворога і партнера; української держави начебто немає, але вона водночас здійснює репресії, а неіснуюча українська нація породжує українських націоналістів. Необхідний «градус емоцій» підтримується шляхом обрання зручного часу для показу новин та політичних ток-шоу, а також збільшенням хронометражу телепередач⁴⁸.

Оскільки експансія «російського миру» відбувалася в першу чергу завдяки просуванню російської мови та культури, а радянський компонент становить ядро сучасної російської історичної політики, то варто більш детально зупинитися на аспектах впливу тоталітарного новоязу на російську мову та його просування у ЗМІ.

Українська мовознавиця Л. Масенко задається питанням, чи можна зараз вважати російську мову правдивою та вільною, адже сімдесят років саме вона створювала «привабливий фасад для потворної споруди, що нею був СРСР»⁴⁹. За радянських часів російська мова була офіційною мовою діловодства ЧК-ГПУ-НКВД-КГБ та «мовою конвою». Якщо говорити про сучасний російський дискурс в категоріях орвелівського новоязу, то можна побачити всі «класичні» ознаки «newspeak», а саме: дихотомічний поділ світу, домінування оцінки над значенням, лозунговість, наявність евфемізмів, ідеологем, квазіуточнювальних означень, абревіатур і сладноскорочених слів⁵⁰.

Російський публічний дискурс вже давно поділений на добрих «своїх», у яких «діди воювали», і на поганих «чужих» – «бандерівців», «фашистів», «карателів». У випадку з бандерівцями, на думку Масенко, ми маємо справу зі специфічним російським феноменом «бандерофобії». Номінація «бандерівець» є прямим запозиченням з радянської тоталітарної новомови та «вербальним виявом найвищого градусу ненависті»⁵¹.

Типовими ідеологемами сучасного російського публічного дискурсу є «русский мир» та «духовні скрепи», що не мають сталих визначень і коригуються в залежності від політичної кон'юнктури. Термін суверенна демократія вказує, що сучасна російська мова не далеко пішла радянської тоталітарної новомови, адже він та «народна демократія» є явищами одного семантичного порядку, де квазіуточнювальні означення розмивають і знецінюють універсальне поняття «влади народу»⁵².

⁴⁸ Там само. – С. 45-47.

⁴⁹ Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. – К., 2017. – С. 225.

⁵⁰ Там само. – С. 20-40.

⁵¹ Там само. – С. 90-93.

⁵² Там само. – С. 28.

Яскравим прикладом евфемізму стала поява в Криму «ввічливих людей», як власне і використання слова «ополченець» для означення членів незаконних збройних формувань в окупованому Донбасі. Подібна риторика покликана приховати реальну картину українсько-російської війни, подаючи її у вигляді громадянського конфлікту⁵³.

Деградація російської мови внаслідок деструктивного впливу радянського новояза, посилилася внаслідок продукування «мови ненависті» провідними російськими політичними ток-шоу, що стало одним з «фірмових ознак» сучасного російського телебачення, і вже змушує бити на сполох російські експертні середовища. Агресія, що ллється з екранів телебачення проникає у свідомість глядачів і знаходить вихід у повсякденному житті. Російські політичні ток-шоу вже давно перетворилися на спектаклі зі заздалегідь зрежисованим сценарієм. Ведучі працюють з підготовленою аудиторією, використовуючи стандартний інструментарій маніпулятивних технологій, породжених новоязом: ранжування за шкалою «свій – чужий», переведення в категорію ворогів, нагнітання тривоги та домінування над супротивником. Все це закладає в свідомість масового глядача відповідні агресивні моделі поведінки⁵⁴.

Такого роду маніпуляції посилюють антикомунікативний характер сучасної російської новомови. Оскільки основне призначення новоязу є дезінформація, то він супереч засадничій комунікативній функції мови і тим самим руйнує сферу публічного спілкування⁵⁵.

Проте А. Шенін – ведучий одного з рейтингових політичних ток-шоу «Время покажет», що виходить на Першого каналі, вважає, що сучасна російська новомова має свою аудиторію. Зрештою, пульт від телевізора, а отже і можливість вибору, завжди лишається в руках глядача.

Автор відомого бестселера про методи російської пропаганди «Нічого правдивого і все можливо» П. Померанцев задаючись питанням чим саме утримують глядачів біля екранів телеведучі на кшталт Д. Кісельова, чий стиль подібний до гебістського допиту, вважає, що мова йде про стокгольмський синдром⁵⁶.

⁵³ Там само. – С. 228-229

⁵⁴ Юрченко В., Васильчук Т. Половинко Т. Телепатологическая связь. Как агрессия рождается в телеэфире и проникает в зрительское сознание. Обзор методов, комментарии экспертов — и ведущего Артема Шейнина! [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.novayagazeta.ru/articles/2017/10/26/74337-telepatologicheskaya-svyaz?utm_source=push.

⁵⁵ Масенко Л. – Вказ. Праця. – С. 43.

⁵⁶ Мамченкова О. Пітер Померанцев розповів про особливості пропаганди в Росії [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/publications/pismennik-i-zhurnalist-piter-pomerantsev-rozpoviv-pro-osoblivosti-propagandi-rosiji-81467.html>.

Аналізуючи спадок радянської новомови в контексті російської агресії, Л. Масненко констатує:

«Результатом радянської русифікації є зниження простору побутування української мови не лише в областях компактного проживання українців на території колишньої РРФСР (на Курщині, Воронежчині, Кубані, Далекому Сході), а і в межах УРСР, де зросійщення українців досягло найбільшого успіху в Криму й на Донбасі. Нинішню окупацію Росією Криму та збройне вторгнення її на Донбас підготувала сталінська і післясталінська мовно-культурна асиміляція, яка поєднувала державний терор і етнічні чистки з впровадженням ідеологізованої версії російської мови, що в сучасних соціо- і психолінгвістичних дослідженнях дістала орвелівське визначення «новояз» (“newspeak”). Головна мета мовно-культурних і демографічних практик тоталітарної імперії полягала в заміні національного самоусвідомлення народів СРСР зросійщеною загальносоветською ідентичністю, інструментом формування якої був новояз.»⁵⁷

Правильність тези Масенко про українсько-російський мовний кордон як дієвий запобіжник російської експансії підтверджують і соціологічні дослідження. Проведені Володимиром Паніотто та Антоном Грушецьким розрахунки індексу результативності російської пропаганди (РРП) показали наявність прямої кореляції між російським інформаційним впливом та ступенем російськомовності регіону та національної ідентичності його мешканців. Українські соціологи виділили чотири групи регіонів за індексом РРП: найнижчі показники продемонструвало населення Івано-Франківської, Львівської, Волинської та Рівненської областей; дуже низьким лишається вплив російської пропаганди у Тернопільській, Закарпатській, Черкаській, Вінницькій та Київських областях; відносно низький індекс РРП є в семи наступних областях – Чернівецькій, Сумській, Кіровоградській, Хмельницькій, Чернігівській, Житомирській, Полтавській та м. Києві. Доволі погано ситуація виглядає в Херсонській, Запорізькій та Дніпропетровській областях, ще гірше в Миколаївській. Безумовними лідерами з впливу російської пропаганди лишаються Луганська та Донецька, а також Харківська та Одеська області. Однак дослідники визнають, що мають досить високу похибку по чотирьом останнім областям, а отже потрібні подальші дослідження.

Етнічна приналежність також є фактором впливу російської пропаганди. Етнічні українці демонструють на порядок вищий рівень резистентності російській пропаганді ніж росіяни, тоді як білінгви займають проміжне становище поміж цими групами. Автори методики визнають, що тісний зв'язок етнічності, мови та регіону вимагають більш складного аналізу та додаткових досліджень. Також соціологічні дослідження встановили пряму кореляцію індексу РРП

⁵⁷ Там само.– С. 227-228.

з матеріальним рівнем життя українських громадян. Чим заможніші українці, тим менше вони схильні підпадати під вплив російської пропаганди⁵⁸.

Проте було б нечесно покладати всю провину за анексію Криму та російську агресію на Донбасі виключно на радянський спадок. Українська влада тривалий час ігнорувала проблеми національної безпеки, так і не запропонувавши прийнятних стратегій розвитку та інтеграції цих регіонів⁵⁹.

Російський імперська свідомість виразно позначився у фільмі А. Балабанова «Брат-2», який з великим успіхом пройшов не тільки в Росії, але й в Україні. Саме тут чи не вперше в російському пострадянському кінематографі з'являються «бЕндеровці» на адресу яких лунає фраза «Ви мені, гади, іще за Севастополь відповісте!»⁶⁰.

Активна фаза формування образу незалежної України як ворога РФ, розпочалося відразу після Помаранчевої революції. Яскравим унаочненням є книга колишнього віце-спікера Держдуми Росії М. Юр'єва «Третя імперія». Написана в жанрі роману-утопії, вона занурює читача у фантастичний світ майбутнього, де Росія встановлює світову гегемонію. Українська державність в цьому романі постає як тимчасове непорозуміння, адже, автор не вважає українців окремим народом. У фантасмагорії М. Юр'єва південно-східні регіони постають проти тиранії «помаранчевих» та Заходу, створюють Донецько-Чорноморську республіку і звертають до Росії з проханням прийняти їх до свого складу. Територія України стає ареною, куди вводять свої війська Росія і НАТО, але до зіткнення так і не доходить, країну ділять по Дніпру.

Здається це був той самий ідеальний сценарій знищення української державності, який так і не відбувся. На думку В. Гриневича, ця книга є «індикатором настроїв російської еліти» і водночас «сигнал світові» щодо російських намірів. Останнє знайшло своє відображення у російській військовій доктрині затвердженій 29 грудня 2014 року, яка залишає за Росією право втручатися у внутрішні справи інших держав для захисту російських громадян та здійснювати інтервенцію в країни, чия політика суперечить російським інтересам⁶¹.

⁵⁸ Паниотто Владимир, Грушецкий Антон Индекс результативности российской пропаганды // Вестник общественного мнения. – 2015 – №1. – С. 9.

⁵⁹ Смолий В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим: місце в модерному національному проекті (аналітична записка). – К., 2016.

⁶⁰ Гриневич В. Причинки до розуміння українсько-російської війни: російська імперська свідомість ідеології[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/russian-imperial-mentality>.

⁶¹ Гриневич В. «Третя імперія»: маячня хворобливої уяви чи відбиття нової російської ідеології[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/third-empire-book-reflections>.

Експансія «руського міра» в Україні: від «soft power» до збройної агресії

Апробація майбутньої збройної експансії «руського міра» російськими політтехнологами в Україні відбулася під час президентських виборів 2004 р. Найголовнішим стало протиставлення україномовного «заходу» російськомовному «сходу», що супроводжувалося використанням старих радянських стереотипів – галичано- та бандерофобії⁶². Експлуатація регіональних стереотипів була абсолютно безвідповідально підхоплена частиною проросійськи налаштованих еліт українського політикуму, що призвело до ускладнення внутрішньополітичної ситуації. На вирішальному етапі виборчої кампанії В. Янукович, ймовірно не без підказки російського політтехнолога Г. Павловського, який керував виборчою компанією лідера Партії Регіонів (ПР), зважився висунути гасло подвійного громадянства і надання російській мові статусу другої державної⁶³. Кульмінацією протистояння по осі «схід-захід» стало 28 листопада 2004 р., коли прихильники проросійського В. Януковича організували з'їзд у Северодонецьку, який закінчився невдалою спробою розіграти «федералістську карту»⁶⁴. Ця подія на десятиліття вперед визначила політичний вектор російської «гри» на українському інформаційному полі, де головним стало протиставлення культурної ідентичності умовного «Сходу» і «Заходу», яке вдалося нейтралізувати дорогою ціною втрати Криму та частини Донбасу.

Російські політтехнологи виборчого штабу В. Януковича, задіяли в інформаційній війні проти проєвропейського кандидата В. Ющенко увесь спектр класичних радянських технологій починаючи від презентації лідера помаранчевого табору як агента ЦРУ одруженого на американці і закінчуючи образом «нашиста-націоналіста» вдягнутого в нацистську уніформу⁶⁵. Те, що за помаранчевої революції мало персоніфікований характер, під час Євромайдану набуло масових форм, коли фашистами оголосять всіх, хто виступив проти згортання євроінтеграційного курсу України⁶⁶.

Використання російською пропагандою образу фашизму, який виступає у ролі синоніма абсолютного зла сприяв онтологізації російсько-українського конфлікту як боротьби «добра зі злом» та остаточної дегуманізації супротивника⁶⁷. Нагнітання ситуації відбувалося

⁶² Там само. – С. 91-92.

⁶³ Кульчицький С. Помаранчева революція. – К., 2005. – С. 320.

⁶⁴ Там само. – С. 215-223.

⁶⁵ Касьянов Г. Украина 1991–2007: очерки новейшей истории. – К., 2008. – С. 341.

⁶⁶ Примаченко Я. Антиколоніальний дискурс ОУН/УПА в сучасному українському контексті боротьби за європейську ідентичність // Український історичний збірник. – 2014. – №17. – С. 328-338.

⁶⁷ Гриневиц В. «Український фашизм»: диявольський триумф політтехнологів [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/ukrainian-fascism-fiction>.

поступово. Збройній агресії передувало десятиліття українсько-російських «війн пам'яті», активна фаза яких розпочалася з 2005 р., коли до влади прийшов В. Ющенко. Він став першим українським президентом, який провадив активну історичну політику. 31 травня 2006 р. з цієї метою навіть було створено Інститут національної пам'яті⁶⁸. Ініційовані ним та його командою історичні дискусії торкалися головним чином проблем Голодомору та ОУН/УПА. Тут Ющенко йшов у фарватері історичного нарративу створеного українською діаспорою в часи Холодної війни. Зрозуміло, що це не могло викликати захвату в Росії, де в цей період, за влучним визначенням російського дослідника Н. Копосова, «національну ідею перевдягнули в гімнастюрку солдата-визволителя»⁶⁹.

Треба зазначити, що на старті Ющенкової політики структура колективної пам'яті українського суспільства мала свою специфіку. Дослідники відмічають, що присутня в українському суспільстві ностальгія за радянським минулим мала інший характер ніж в Росії, де головним аспектом була туга за втраченою імперією. В Україні ностальгію за СРСР провокують патерналістські настрої та прагнення мати, хай навіть і мінімальні, але все ж таки наявні в Радянському Союзі соціальні гарантії. Не варто забувати й про психологічний аспект вибірковості пам'яті – схильність акцентуватися на позитивних спогадах⁷⁰. Відмінною є структура державної історичної політики Росії та України, яка, по суті, являє собою конфлікт постколоніального та імперського дискурсів⁷¹. Керівництво РФ взяло курс на охоронну історичну політику, всіляко наголошуючи на позитивах радянського минулого, що органічно лягало в русло позицінування Росії як правонаступниці СРСР. В Україні йшов процес поступової деколонізації, який активізувала історична політика В. Ющенка. Наголос на злочинах радянського керівництва, викликав несприйняття, а часом навіть образу, у частини українського суспільства, яке вважало, що висвітлюється тільки один погляд на радянське минуле. При цьому, висловлюючи таку позицію респонденти під час опитувань додавали фразу «можливо я чогось не розумію», яка свідчила про певне латентне вибачення за свою точку зору. Потенційне сприяння поширенню радянської ностальгії також створювала неспроможність української влади запропонувати об'єднавчу «національну ідею»

⁶⁸ <http://www.memory.gov.ua>.

⁶⁹ <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Pamyat-v-zakone>.

⁷⁰ Корнієнко Н. Ностальгія за СРСР в Україні та Росії: спільне та відмінне // Розпад Радянського Союзу та міжнародні інтерпретації закінчення «холодної війни»: 20 років по тому. – С. 217

⁷¹ Гриневиц В. Війна пам'ятей як конфлікт постколоніального та імперського дискурсів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/memory-wars-imperial-discourses>.

для України. Як вказують соціологи чітке бачення майбутнього мали тільки представники західних регіонів країни⁷².

Цікаво, що у 2005 р. соціологічні опитування засвідчували, що попри наявну в українському суспільстві ностальгію за радянським минулим, частка тих, хто прагнув відновлення СРСР становила лише 20,4%, у південних і східних регіонах – 27,2% і 25,1% відповідно, а 46,2% мешканців півдня та 26,6% сходу, усвідомлювали, що повернути Радянський Союз, за сучасних умов, просто нереально. Кількість представників Сходу, які висловилося проти відродження СРСР становило 47,7%. Таким чином, Схід, посів друге місце серед інших регіонів України, де абсолютна більшість не підтримала ідею повернення «совка», поступившись тільки традиційно антирадянському Заходу (83,6%) та несуттєво випередивши Центр (46,9%)⁷³.

У 2005 р. українське суспільство також демонструвало прагнення до історичного примирення. Більшість респондентів (51,6%) вважало, що драматичні події «короткого ХХ століття», де українці досить часто були «по різні боки барикад», вимагає примирення і визнання, що не було ані правих, ані винних. При цьому, всі регіони України демонстрували абсолютну більшість прихильників такої трактовки історичного минулого, третина (29,7%) висловила переконання, що винні мають бути покарані навіть через багато років, а 18% не змогли дати відповіді на це питання. Найбільша кількість респондентів, які висловилися за необхідність покарання становили мешканці Півдня і Центру країни⁷⁴.

Абсолютна більшість українців (43,9%) зберігала прихильність радянському нарративу «давньорускої народності», яка розглядала історію України як невід'ємну частину великого слов'янського народу до якого також належали Росія і Білорусь⁷⁵.

Прагнення Ющенка добитися міжнародного визнання Голодомору геноцидом українського народу наштовхнулися на активну протидію РФ, яка у 2007–2008 рр. обернулася справжньою українсько-російською дипломатичною війною. Українській стороні все ж таки вдалося домогтися визнання Голодомору геноцидом на рівні парламентів

⁷² Корнієнко Н. – Вказ. праця. – С. 217-218.

⁷³ Чи прагнете Ви відновлення Радянського Союзу та соціалістичної системи? [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=288.

⁷⁴ Протягом двадцятого сторіччя в історії України було багато подій, коли українці масово знищували один одного: це Перша і Друга світові війни, громадянські війни, політичні репресії. Який з наведених шляхів рішення взаємних образ є кращим? [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=287.

⁷⁵ З яким твердженням щодо історії України Ви згодні найбільшою мірою? // Там само.

14 країн, але жодна міжнародна організація не визнала геноцидного характеру голоду 1932–1933 рр. Апофеозом скандалу стала відмова тодішнього Президента РФ Д. Медведєва відвідати офіційні заходи з нагоди 75-х роковин Голодомору в Києві⁷⁶.

Попри критику історичної політики Ющенка щодо Голодомору як ексклюзивного нарративу, треба сказати, що вона дала свої позитивні плоди. Соціопитування 2011 р. засвідчили наявність консенсусу в українському суспільстві щодо цієї трагедії. Тезу про Голодомор як геноцид українського народу поділяли 58% українців, з яких 90% мешканців Заходу, 70% – центра та півночі України, а також половина мешканців східного регіону⁷⁷. Історична політика Ющенка стала щепленням українського суспільства від сталінізму. Частка респондентів, які негативно ставилися до ідеї встановлення пам'ятника Сталіну становила абсолютну більшість по всій Україні, у всіх регіонах та серед всіх вікових груп населення⁷⁸. Варто зазначити, що досить високою лишалася кількість байдужих та тих, хто не визначився з відповіддю на це питання. Оцінка динаміки змін серед тих, хто прагнув покарання за злочини минулого за часів правління помаранчевої команди помітно зросла у порівнянні з 2003 роком⁷⁹. Це, не в останню чергу, було пов'язано з історичною політикою щодо Голодомору.

На тлі досить помітного успіху у просуванні теми голоду 1932–1933 рр., спроба В. Ющенка примирити ветеранів Великої вітчизняної війни та воїнів УПА не увінчалась успіхом. А посмертне присвоєння звання Героя України лідерам українського націоналістичного руху Роману Шухевичу⁸⁰ та Степану Бандері⁸¹ тільки посилювало напруження як на зовнішньополітичній арені, так і всередині країни, де Росія активно грала на українському інформаційному полі.

⁷⁶ Касьянов Г. *Danse macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії* (1980-ті – початок 2000-х). – К., 2010. – С. 97-102.

⁷⁷ Більше половини українців визнають Голодомор геноцидом [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/bilshe-polovini-ukrayinciv-viznayut-golodomor-genocidom.html>.

⁷⁸ Як Ви ставитеся до ініціативи встановлення пам'ятників Йосипу Сталіну в містах України? (регіональний розподіл) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id; Як Ви ставитеся до ініціативи встановлення пам'ятників Йосипу Сталіну в містах України? (віковий розподіл) // Там само.

⁷⁹ Протягом ХХ ст. в історії України було багато подій, коли українці масово знищували один одного: це I і II світові війни, громадянські війни, політичні репресії. Який з наведених шляхів рішення взаємних образ є кращим? (динаміка, 2003-2009) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=454.

⁸⁰ Указ президента України «Про присвоєння Р. Шухевичу звання Герой України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/965/2007>.

⁸¹ Указ Президента України «Про присвоєння С. Бандері звання Герой України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/46/2010>.

У 2010 р. питання примирення ветеранів Червоної Армії та УПА розділило суспільство фактично на два рівних табору прихильників та противників, що становили 2/3 українського суспільства, тоді як решта були байдужі, або ж не визначилися⁸².

В сучасному російському публічному просторі активно експлуатується образ українських націоналістів як колабораціоністів та посібників нацизму. Сама ж проблема ОУН/УПА займає друге місце серед найбільш дискусійних питань української історії. Першість належить темі героїв та антигероїв «нової» української історії, де одне з провідних місць відведено С. Бандері та Р. Шухевичу⁸³.

Процес націоналізації української історії входив у дисонанс з відродженням «імперсько-радянського нарративу» в Росії, яка прагнула повернути свій вплив на пострадянському просторі. Особливе роздратування викликали ініціативи Празької декларації про «Європейське сумління і комунізм», які у 2008 р. підтримало ряд країн Центрально-Східної Європи в тому числі й Україна. Ініціатори Празької декларації вимагали рівних оцінок для жертв нацистського і радянського тоталітарних режимів, встановлення спільного дня пам'яті 23 серпня – день підписання Пакту Молотова–Ріббентропа та закріплення пам'яті про злочини обох тоталітарних режимів у європейських підручниках з історії як застереження майбутнім поколінням⁸⁴.

Для протидії «націоналізації» історії про Другу світову війну та критичному осмисленню проблеми ОУН-УПА була задіяна нова політтехнологія – «георгіївська стрічка», яка мала виступати маркером поділу на «своїх» і «чужих». Очевидно, що це було мавпуванням успішної технології використання стрічок під час Помаранчевої революції.

Впровадження георгіївської стрічки як нового символу перемоги над нацистською Німеччиною на пострадянському просторі супроводжувалося потужною PR-компанією. Початок було покладено у березні 2005 р., коли російська державна інформ-агенція «РИА Новості» ініціювала всеросійську акцію «Георгіївська стрічка». Відтоді, кожного року напередодні дня Перемоги проводяться подібні акції. Офіційною метою оголошено необхідність «зберегти і передати новому поколінню пам'ять про те, хто і якою ціною добився перемоги у Великій Вітчизняній війні» та привернути увагу до проблем ветеранів. Насправді ж це зручний інструмент для маніпуляції.

⁸² Як Ви ставитеся до ініціативи примирення ветеранів ОУН-УПА та Радянської армії? [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=550.

⁸³ Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. – К., 2013. – С. 95.

⁸⁴ Prague Declaration on European Conscience and Communism [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.praguedeclaration.eu>.

Попри те, що акція позиціонувалася як громадський некомерційний проект, її швидко підтримала російська влада. У 2006 р. акцію благословив патріарх Московський і Всея Русі Алексій II. Згодом, її підтримав його наступник – патріарх Кірил. У 2007 р., під час урочистостей, георгіївську стрічку вперше використав В. Путін. Тоді ж георгіївські стрічки було доправлено космонавтам на МКС та піднято разом з російським прапором на Ельбрусі – найвищій вершині РФ. Всі ці акції мали закріпити у свідомості прихильників «русского мира» образ георгіївської стрічки як символу досягнень і перемог великої держави. Загалом же в період з 2005 по 2009 рр. в Росії було розповсюджено 30 млн георгіївських стрічок. З 2009 р. цей символ активно просувався на захід. До акції було залучено понад 60 країн. Стрічки розповсюджувалися як у країнах «ближнього зарубіжжя», так і Великобританії, США, Греції, Чехії, Італії, Німеччині, Франції, Сербії, Китаї і навіть ЮАР.

У 1992 р. Президія Верховної Ради РФ відновила Орден Св. Георгія та Георгіївський хрест. Георгіївська стрічка стала одним із атрибутів цих нагород. Першими «нові» нагороди отримали російські військовослужбовці, які брали участь російсько-грузинській війні 2008 р.

Георгіївська стрічка, що сягає своїм корінням дореволюційної Росії, та її радянська «сестра» – гвардійська стрічка, апелюють до солдатської звитяги. Це найбільш беззаперечна частина міфу Великої Вітчизняної війни. На відміну від інших символів перемоги гвардійська стрічка, що наслідує георгіївську, не може бути жорстко прив'язана до комуністичного минулого.

Впровадження георгіївської стрічки мало поєднати героїку Російської імперії, СРСР та сучасної Росії. Тим самим створювався універсальний символ перемоги та маркер «русского мира». Це стало початком приватизації Росією героїчного спадку Великої Вітчизняної війни⁸⁵.

Наприкінці «нульових» охоронні тенденції в історичній політиці РФ набувають все більш виразних форм. У 2009 р. при президенті Д. Медведєві була створена Комісія з протидії спробам фальсифікації історії на шкоду Росії. Її очолив директор Інституту російської історії РАН А. Сахаров. До складу комісії увійшли переважно чиновники вищого рангу та депутати Державної Думи РФ. Це була російська відповідь на ініціативи Празької декларації. До того ж така позиція російського керівництва знаходила відгук не тільки серед росіян, де 60% громадян підтримувала ідею введення кримінальної відповідальності за заперечення перемоги СРСР у Другій світовій війні⁸⁶, але й серед ностальгуючого за СРСР населення пострадянського простору.

⁸⁵ Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 – июль 1956 гг.) – М., 1956; Колесников Г. А., Рожков А. М. Ордена и медали СССР. – М., 1978.

⁸⁶ Высказывается предложение ввести уголовную ответственность за отрицание победы СССР в Великой Отечественной войне, заслуг и подвигов всего советского народа. Как вы относитесь к этой инициативе? [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=601&q_id=43608&date=18.04.2009.

У 2010 р. тодішній прем'єр-міністр Росії В. Путін заявив, що «найбільші втрати у Великій Вітчизняній війні зазнала саме РСФСР – більше ніж 70% втрат. Це означає, що війна виграна, не хочу нікого ображати, але в основному за рахунок людських та індустріальних ресурсів РФ. Це історичний факт»⁸⁷. Таким чином, закріплювався поділ на «переможців» і «фашистів», де останніми виступали представники «помаранчевої команди» Ющенко, непрямым під підтвердженням чого, за логікою російських політехнологів, слугувало прагнення українського президента вписати дискурс ООН/УПА в український історичний гранд-наратив.

Українська дослідниця Л. Нагорна, досліджуючи процес освоєння культурного ландшафту в незалежній Україні, відмічала, що регіональні еліти мали змогу звернутися до чотирьох культурних пластів: 1) «губернського / імперського», що романтизує царські часи та російську еліту; 2) «радянського» з акцентом на патерналізмі та апелюванні до трудівника; 3) «патріотичного», що звертається до традицій української незалежності та її героїв; 4) «міщанського», який апелює до повсякденності та обивателя. І якщо на Заході домінувала «патріотична» складова, то наявність «радянського шару» в ландшафті і топоніміці міст в Центрі і на Сході лишалася присутньою досить тривалий час. Особливо болісно до ліквідації «радянської складової» ставилися мешканці Донбасу, для яких викреслення з історії регіону радянського періоду і образу «володаря надр» було рівноцінно створенню «чорної діри» на шкалі соціальних цінностей⁸⁸. Присутність російсько-радянської ідентичності у значної частини населення України засвідчують соціологічні дані.

Згідно опитувань Центру Разумкова за 2007 р., пори те що переважна більшість жителів Півдня (АР Крим, Одеська, Херсонська, Миколаївська область) та Сходу (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська область) вважали Україну своєю Батьківщиною і не прагнули виходу свого регіону з її складу, демонстрували досить високий рівень прихильності до радянської та російської культури. Так, на Півдні 40,9% відносили себе до української культури, 26,5% – до радянської і 18% – до російської. Ці показники суттєво різнилися у випадку АР Крим, де до радянської культурної традиції себе відносило 32,2% населення, а 30,8% та 18,9% – до російської і української відповідно. Міжрегіональні відмінності та протиріччя на думку мешканців Півдня України не давали об'єктивних

⁸⁷ Путин: Победа в Великой Отечественной Войне была одержана в основном за счет ресурсов РФ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://korrespondent.net/world/russia/1149754-putin-pobeda-v-velikoj-otechestvennoj-vojne-byla-oderzhana-v-osnovnom-za-schet-resursov-rf>.

⁸⁸ Нагорна Л. Історична пам'ять теорії, дискурси, рефлексії. – К., 2012. – С. 256-257.

підстав говорити про розпад країни, таку думку підтримали 56,4%, а АР Крим продемонструвала дещо вищий за середній показник підтримки єдності країни – 59,1%.

На 2007 р. високі 73,7% населення Сходу вважали себе патріотами України. Це, не в останню чергу, було продиктоване досягнутим компромісом владних еліт, коли у 2006 р. прем'єр-міністром України було призначено проросійського політика Віктора Януковича. На Сході кількість тих, хто відносив себе до української культурної традиції становила 42%, тоді як носіями радянської та російської культури себе вважали 26,3% та 18,1% відповідно. Лідером серед носіїв радянської культури була Донецька область – 37,1%, тоді як носії української і російської культури розділилися майже порівну – 25,8% та 21,9% відповідно. Переважна більшість представників Луганщини відносила себе до української культурної традиції 44,3%, радянську і російську – 24,5% та 21,9% відповідно. Для 59,9% Сходу України між-регіональні протиріччя не становили неподоланої перешкоди.

Зовнішньополітичні орієнтації Півдня і Сходу у 2007 р. були вразно проросійськими. Беззаперечним лідером лишалася АР Крим, 75% населення виступали за відносини з Росією і тільки 12,9% за ЄС. На Сході пріоритетних відносин з РФ найбільше прагнули в Донецькій, Запорізькій та Харківській областях.

Загострення мовного питання чи не вперше набуло маркеру певної форми української ідентичності під час Помаранчевої революції. Соціологічні опитування 2007 р. засвідчували важливість цієї теми. Відносна більшість мешканців (43,7%) Півдня визнали себе російськомовними, а державну двомовність підтримували 46%, першість знов-таки належала АР Крим (62,6%). Найбільша кількість тих, хто виступав за державний статус російської і української мови в Україні – 50,1% проживала на Сході. Кількість мешканців Донеччини та Луганщини, що прагнула статусу двох державних мов становила 70,5% і 55,6% відповідно. Цікаво, що всі регіони України демонстрували відносну більшість у питанні щодо оцінки української нації як громадянської. Так, на Півдні України політичну концепцію української нації підтримувало 43,6% населення, а на Сході – 38,5%, тоді як етнічну – понад 20% мешканців південних та 27,1% – східних регіонів. При цьому етнічне визначення нації не передбачало зміни українського громадянства, виняток тут становила тільки Одеська область, де 21,3% розглядали такий сценарій, а аналогічний показник по АР Криму становив лише 6,3%. Досить показово, що культурницьке визначення нації, що прописане в концепції «русского мира», у 2007 р. не знаходило підтримки в південно-східних регіонах України⁸⁹.

⁸⁹ Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи і виклики (Аналітична доповідь Центру Розумкова) // Національна безпека і оборона. – 2007. – №9(93). – С. 17-18.

Прихід до влади у 2010 р. президента В. Януковича ознаменувався повною ревізією політики пам'яті його попередників. За влучним означенням В. Гриневича історичну політику цього періоду можна охарактеризувати гаслом «Вперед у минуле!». Одним із перших кроків адміністрації Януковича стало ініціювання його прихильниками кампанії по позбавленню Р. Шухевича та С. Бандери звання Героя України⁹⁰ та відмова від просування геноцидної версії Голодомору на міжнародній арені. Внаслідок цього, вже у 2010 р. Меморіал жертвам Голодомору відвідав російський президент В. Медведєєв⁹¹. Почався процес реанімації старої героїзованої версії радянської історії Великої вітчизняної війни, який проходив за рахунок розмивання української ідентичності російською.

У 2010 р. була відновлена практика помпезного святкування параду перемоги. В 2011 р. Верховна Рада прийняла Закон про Червоний прапор, який зобов'язував вивішувати 9 травня копії Прапору Перемоги на всіх адміністративних будівлях України поруч з державним прапором. Зрештою, того ж року цей закон був відмінено рішення Конституційного суду України, але він дозволив інспірувати сутички між прихильниками різного бачення Другої світової війни, про що мова піде трохи нижче. Того ж року активізував свою діяльність Антифашистський комітет України, очолений депутатом від Партії Регіонів В. Колесниченко. Діяльність комітету досить часто межувала з відвертими провокаціями, спрямованими на розкол українського суспільства⁹².

Український регіоналізм досить часто дозволяв стороннім спостерігачам стверджувати, що Україна є штучним утворенням, що приречене на розпад. А занадто строката мовно-культурна (порівняно з Росією і Білоруссю) складова створює перепони на шляху інтеграції української держави⁹³. Але внутрішньо-регіональна однорідність населення та невисока внутрішня мобільність населення, створювала природні перепони на шляху розхитування ситуації з метою розколу країни. Умовні «львівські радикали» не зустрінуть помітного противника у Львові, а «кримські» – в себе у Криму⁹⁴.

---

⁹⁰ Суд залишив Бандеру і Шухевича без звання героїв [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/08/2/6442628/>.

⁹¹ *Касьянов Г.* Историческая политика в Украине и Голодомор – С. 315.

⁹² *Гриневич В.* Бабин Яр в офіційні політиці пам'яті сучасної України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/babyn-yar-current-memory-policy>.

⁹³ *Галушко К.* Другая сторона украинского регионализма: комментарий к статье А. Умландта и А. Шеховцова // *Форму новейшей восточноевропейской истории и культуры.* – №2. – 2011. – С. 181.

⁹⁴ Там само. – С. 183.

Але проблему «закритості регіонів» досить успішно вирішив Антифашистський комітет 9 травня 2011 року влаштувавши сутички у Львові. Місцева філія Антифашистського комітету виступила проти заборони використання «символіки СРСР» під час святкування Дня Перемоги, прийнятої 25 квітня 2011 р. Львівською обласною радою. Її голова О. Калинюк заявив, що вони обов'язково піднімуть Прапор перемоги на Марсовому полі⁹⁵. Напередодні Львівський окружний адміністративний суд прийняв рішення про заборону будь-яких акцій на Марсовому полі. Це буда остання спроба місцевої влади уникнути провокацій.

Для проведення акції зі встановленням Червоного прапора були задіяні молодики з проросійської партії «Родина» та «Русское единство», які спеціально привезли автобусами до Львова з сусідніх регіонів. Нагнітання ситуації та дрібні сутички відбувалися по всьому Львову. А ввечері 9 травня на площі Ринок відбулася масова бійка між представниками партії «Свобода» та молодиками з георгіївськими стрічками, які й спровокували конфлікт вигуками «Смерть Галичине!»⁹⁶. Це був типовий сценарій провокації спрямованої на створення потрібної ТВ-картинки, де б фігурували «кровожерливі українські фашисти».

Фокус російського керівництва на старому радянському наративі Великої вітчизняної війни, в фарватері якого йшла адміністрація В. Януковича, входив в конфлікт зі структурою колективної пам'яті в Україні, населення якої не мало спільного досвіду Другої світової війни. В часи нацистської окупації українська територія була поділена на чотири зони з різним рівнем репресивності окупаційного режиму⁹⁷. Інструменталізація історії Другої світової війни для підігрівання старих радянських стереотипів стала благодатним ґрунтом для російської пропаганди. Як зазначає Г. Почепцов пам'ять і пропаганда складають найкращу пару для конструювання минулого і сьогодення. Адже пам'ять це, перш за все, конкретні моделі поведінки та управління, що формують наше майбутнє. Сучасний інформаційний світ все більше є віртуальним, а конструювання історії відбувається за принципом створення новин, де останні виконують тактичні завдання, в той час як історія – стратегічні. Сакралізація історії Другої світової війни стала основою російської гібридної війни, адже сакральне, за визначенням Г. Почепцова, не можна поміняти ні на що реальне / матеріальне. З іншого боку, конфлікт «героїв» умовного

⁹⁵ Несмотря на запрет, антифашисты обещают поднять 9 мая знамя Победы во Львове [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://censor.net.ua/news/240745/nemotrya_na_zapret_antifashisty_obeschayut_podnyat_9_maya_znamya_pobedy_vo_lvove.

⁹⁶ У Львові червоні прапори, бійка і стрілянина [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/short/2011/05/9/38262/>.

⁹⁷ Гриневич В. Війна за війну // Критика. – 2012 (XVI) – червень 6(176). – С. 19-23.

Заходу та Сходу України консервував процес формування спільного бачення майбутнього, тим самим гальмуючи поступ української держави на шляху її розвитку⁹⁸.

Ще одним подразником, що збурило українське суспільство, стало прийняття Верховною Радою України влітку 2012 р. мовного закону Ківалова–Колесніченко, який під виглядом захисту регіональних мов де-факто перетворював російську на другу державну⁹⁹.

Соціологічні опитування осені 2012 р. показували, що попри розхитування внутрішньої ситуації в країні за допомогою гуманітарної політики, де головними темами традиційно лишалися питання історії та мови, українське суспільство все ж таки демонструвало «запас міцності». Понад третина населення вважала проблеми територіального устрою України абсолютно надуманими. До таких відносили питання федерального устрою та протистояння регіонів – 39,9% та 38,9% відповідно, а от підвищення рівня самостійності регіонів надуманим вважало трохи менше респондентів – 26,6%¹⁰⁰. Щоправда, тривожним сигналом для української влади мали стати регіональні «заміри», які виразно демонстрували ріст переконання серед населення південно-східних регіонів, що Україна поділилася на дві ворогуючі частини. Серед представників Півдня таке переконання поділяло 59,5% респондентів проти 24,8% впевнених в протилежному. На Сході думки розділилися практично навпіл 41,1% та 42,9% відповідно. Досить високим був рівень наявності потенціальної небезпеки розколу країни на Заході (34,1%) та в Центрі (39%) країни¹⁰¹.

Цікаво, що на березень 2013 р. про доктрину «русского мира» більше чули на заході країни, аніж на сході. Серед представників східних та південних регіонів про «русский мир» знали 18% та 12,9% відповідно¹⁰².

Досить специфічною напередодні анексії була ситуація в АР Крим. Динаміка замірів соціальної дистанції між представниками різних етнічних і регіональних груп у Криму за 2008–2011 рр., показує збіль-

⁹⁸ Почепцов Г. Пропаганда и память: конструирование прошлого и настоящего [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/society/propaganda-i-pamyat>.

⁹⁹ «Русский мир» і «мовний закон» Ківалова–Колесніченко. Як це сталося (Хронологія) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28141317.html>.

¹⁰⁰ Наскільки важливими для України є такі проблеми територіального устрою? [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=872.

¹⁰¹ Останнім часом говорять про те, що українське суспільство розділилося на дві майже ворогуючі частини за регіональною ознакою. Як Ви вважаєте, чи існує такий розкол суспільства? (регіональний розподіл) // Там само.

¹⁰² Чи чули Ви про доктрину «Русского мира» Патріарха Кирила? // Там само.

шення несприйняття жителів Західної України, грузинів, турків, ромів та, як не дивно, громадян Росії. При цьому, етнічні росіяни мешканці Криму чужаками не сприймалися¹⁰³, як і представники решти регіонів України. Вірогідно, що іншування галичан, яке посилювалося за президенства В. Януковича дало свої взнаки. В той же час скорочення соціальної дистанції між представниками різних національних груп півострова, може бути пов'язане з переконанням 43% мешканців Криму з тим фактом, що кримчани, незалежно від етнічного походження, мають спільні риси, які відрізняють їх від представників інших народів включаючи українців і росіян¹⁰⁴.

Парадоксально, але у 2008 р. більшість населення Криму лишалося переконаною в насильницькій українізації. Кількість тих, хто так вважав становила 75,2%¹⁰⁵, тоді як станом на 2014 р. на півострові було лише 7 україномовних шкіл, де навчалося 7,3% кримських учнів¹⁰⁶. При цьому, абсолютна більшість кримчан виловлювала задоволення щодо ступеню забезпечення своїх культурних потреб рідною мовою в плані книг (71,9%), газет і журналів (69,6%), освіти (41,2%), радіо (38,6%), телепередач (34,9%), перегляду фільмів (27%)¹⁰⁷. Також 77,1% мешканців Криму підтвердили, що не стикалися з дискримінацією за національною ознакою при працевлаштуванні чи вступі до ВНЗ¹⁰⁸. Кримчани також мали вільний доступ до російських ЗМІ¹⁰⁹. Отже, об'єктивні показники свідчать на користь відсутності примусової українізації. Світло на ці показники проливає динаміка тривожності кримчан щодо можливості міжнаціонального конфлікту в період 2008–2011 рр. Так, у 2008 р. занепокоєння з цього приводу висловлювали 24,4%, а у 2011 р. – 10,2%¹¹⁰. Вірогідно,

¹⁰³ Якою мірою Ви готові прийняти кожен з наведених етнічних груп в якості...? (опитування в Криму, динаміка 2008-2011) // Там само.

¹⁰⁴ Чи всі кримчани, незалежно від їх етнічного походження, мають спільні риси, які відрізняють їх від українців, росіян, представників інших народів? (опитування в Криму) // Там само.

¹⁰⁵ Чи згодні Ви з твердженням, що населення АР Крим піддається насильницькій українізації? (опитування в Криму) // Там само.

¹⁰⁶ Масенко Л. – Вказ. Праця. – С. 231.

¹⁰⁷ Якою мірою задоволені Ваші потреби в отриманні освіти, читанні книг, газет і журналів, перегляду телевізійних передач, художніх фільмів у кінотеатрах, слухання радіо рідною мовою? (опитування в Криму) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=402.

¹⁰⁸ Чи стикалися Ви з випадками дискримінації за національною ознакою під час прийняття на роботу та/або до навчального закладу? (опитування в Криму) // Там само.

¹⁰⁹ Які ЗМІ є для Вас головним джерелом інформації про події у Криму? (опитування в Криму) // Там само.

¹¹⁰ Чи може найближчим часом в АР Крим статися гострий міжнаціональний конфлікт? (опитування в Криму, динаміка 2008-2011) // Там само.

що зміна в Києві прозахідних еліт на проросійські давала взнаки, адже разом з нею змінювався й вектор інформаційної політики Кремля. Але, на відміну від Донбасу, Крим завжди демонстрував високий рівень проросійських симпатій¹¹¹. Питання історичної політики в Криму вимагають подальших ретельних досліджень.

Євромайдан став «розривом» нав'язаного адміністрацією В. Януковича та російською інформаційною війною шаблону, що зрештою і змусив РФ вдатися до силового сценарію – інтервенції проти України¹¹². Аналізуючи природу протесту Євромайдану, дослідники виокремлюють його антиколоніальну, національно-визвольну складову. М. Рябчук вважає революцію спробою українців вирішити питання «культурно-ментальної емансипації від «русского мира», яка б дозволила назавжди порвати зі статусом неокolonії¹¹³. Цю думку підтримує А. Шеховцов, який проводить аналогію між Україною до Євромайдану та повоєнною Австрією, яка, як і Україна, продовжувала де-факто бути окупованою попри проголошення незалежності. Проте, ця окупація, в українському випадку, мала не зовнішній, а внутрішній характер. Для старих радянських управлінських еліт незалежна Україна створила більш сприятливі умови для реалізації їхніх бізнес-інтересів. «Латентна окупація» та незрілість українського суспільства зумовила досить безконфліктне існування протягом понад 20-ти років. Вихід на політичну арену нового покоління, яке, вбачало для себе перспективу гідного життя у проєвропейському курсі України зрушило ситуацію. А. Шеховцов виділяє щонайменше чотири складові української революції: 1) демократичну (проти авторитаризму, свавілля міліції та можновладців); 2) антиколоніальну (проти імперіалістичних зазіхань Росії та ментальності «совка»); 3) соціальну (за соціальну справедливість, проти корупції) 4) ліберальну (за європейський цивілізаційний вибір)¹¹⁴.

Присутність на Майдані націоналістичної символіки, яка в українській суспільній свідомості міцно пов'язана з Галичиною стала, для опонентів Євромайдану, приводом заявляти, що він представляє лише інтереси українського Заходу. Російська пропаганда, що в своїй основі є модернізованою версією старих радянських дискурсів, подавала події української революції гідності як перемогу фашистів-бандерівців. Поширена в російській історико-політичній думці

¹¹¹ Якби у Вас була можливість, чи змінили б Ви українське громадянство на інше? (опитування в Криму, віковий розподіл) // Там само.

¹¹² Пасхавер А. Интервенция со стороны России – это сертификат нашей революции [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://glavcom.ua/publications/127401>.

¹¹³ Рябчук М. Україна має показати, що вона здатна плисти [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/intervyu/1136-mykola-riabchuk-ukraina-maie-pokazaty-shcho-vona-zdatna-plysty>.

¹¹⁴ Шеховцов А. Украинская революция – европейская и национальная // Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры [Електронний ресурс]. – 2013. – № 2. – С. 27-30.

концепціях «трьох Україн»¹¹⁵ посіла чільне місце в російському медійному просторі. Інспіровані Росією заворушення в південно-східній Україні були представлені у формі громадянського конфлікту, де проросійський південний схід протистоїть очоленій фашистами-бандерівцями «київській хунті». Такий потік російської дезінформації в черговий раз загострив дискусії довкола ОУН/УПА.

Поява символіки ОУН/УПА, власне як і антиколоніального дискурсу визвольного руху, які були привнесені на Майдан представниками молодого покоління, стала закономірним наслідком, насамперед не ідеологічних, а світоглядних позицій української революції гідності, які були антиколоніальними в широкому сенсі цього значення. Великий мобілізаційний потенціал національно-визвольної боротьби дозволив згуртувати різні за своїми політичними переконаннями групи. Націоналісти, як радикальні так і помірковані, стали невід'ємною частиною Майдану.

Створення Антимайдану відбувалося по класичним радянським лекалам, а його маркером стала георгіївська стрічка, а медійний образ «бандерівців» сприяв нагнітання масової істерії в Криму та на Донбасі.

Революція гідності тільки посилила охоронну історичну політику Кремля. У 2014 р. В. Путін під час зустрічі з молодими науковцями і викладачами зазначив: «Ми бачимо, що робляться спроби перекодувати суспільство у багатьох країнах, у тому числі і перекодувати суспільство нашої країни, а це не може бути не пов'язаним зі спробами переписати історію, зачесати її під чиїсь геополітичні інтереси. А історія – це наука, її не можна... неможливо переписати»¹¹⁶.

5 травня 2014 р. В. Путін підписав закон «Про внесення змін в окремі законодавчі акти Російської Федерації», більш відомий як «закон Яровой», за прізвиськом його ініціаторки – депутата Держдуми РФ І. Ярової. Цей закон передбачає кримінальне покарання за заперечення фактів встановлених Міжнародним Нюрнберзьким трибуналом та розповсюдження свідомо неправдивих відомостей про діяльність СРСР у роки Другої світової війни. Закон залишає багато простору для вільного трактування. То ж, по суті, мова йде про введення цензури.

Історична політика путінської Росії визначається політичною кон'юнктурою, що зумовлює її непослідовність. З одного боку Росія заперечує право інших переглядати історію війни, проводить агре-

¹¹⁵ Концепція «трьох Україн» розглядає українську державність як штучне утворення, що об'єднує три різні в історико-культурному сенсі регіони: Центральну Україну (Малоросія/Гетьманщина), південно-східну Україну (Новоросія) та Західну Україну. Новоросія розглядається російськими політичними елітами як культурно і історично споріднена з Росією територія. (Див.: Новоросія... что за земля? (Интерв'ю з А. Окарою) // Сайт Радіо Свобода [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.svoboda.org/content/article/25363270.html>.)

¹¹⁶ В. Путин. Встреча с молодыми учеными и преподавателями истории [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/news/46951>.

сивну інформаційну політику щодо країн пострадянського простору, звинувачуючи опонентів у фашизмі. З іншого – російське керівництво не бачить суперечності у впровадженні георгіївської стрічки в якості нового символу Перемоги чи написанні нової історії Криму, яка підкреслює історичні зв'язки півострова з Росією.

Керівництво Росії, своєю агресією проти України, фактично зруйнувало колективну систему міжнародної безпеки, що постала внаслідок Другої світової війни. Було порушено базовий принцип міжнародного права – непорушність післявоєнних кордонів. Тим самим Росія вдалася не просто до переписування історії, але й до юридичного перегляду результатів Другої світової війни.

«Русский мир» став зручним концептом для експлуатації ностальгійних настроїв російського суспільства, чий ресентимент від втрати «великої держави» було скеровано на Україну, що стала ерзац-образом Заходу – традиційного «Іншого» для РФ. «Русский мир» продовжує лишатися ширмою для прикриття агресивної політики Кремля, щодо США та ЄС, який подається в обкладинці «soft power».

Історична політика РФ на території України, що була спрямована на розхитування ситуації, дозволила провести «бліцкриг» з анексії Криму. Але в цілому не дала бажаних результатів, оскільки не спричинила колапсу української державності і не спинила проєвропейський курс України. В обох випадках і в Донбасі, і в Криму, для досягнення своїх цілей В. Путіну довелося задіяти російські війська.

Відсутність лінійності в процесі становлення історичної пам'яті в поєднанні з а необмеженим доступом Росії до українського інформаційного простору стала чинником розгортання агресії спрямованої на розвал України. Етно-національна та соціальна структура АР Крим та Донбасу зробила ці регіони найбільш вразливими для інформаційних атак Кремля.

Важливим є усвідомлення українською елітою значення державної історичної політики як фактору національної безпеки. Неприпустимість скочувалась до політичних маніпуляцій, використання значимих для суспільства історичних проблем з метою мобілізації електорату та відволікання від соціально-економічних проблем.

ПРИМАЧЕНКО Я. Историческая политика РФ и ее влияние на территории юго-восточной Украины и в АР Крым в контексте «русского мира». Стаття посвящена исторической политике Российской Федерации и ее влиянию на территории юго-восточной Украины и АР Крым. Автор показала когда и при каких условиях возникла концепция «русского мира», насколько она пользуется поддержкой в российском обществе, как продвигалась экспансия «русского мира» на территории юго-восточной Украины и в Крыму и что обеспечило успех этой стратегии в указанных регионах.

Ключевые слова: «русский мир», Крым, Донбасс, Российская Федерация, язык вражды, политика памяти, Вторая мировая война

PRYMACHENKO YA. Russian Federation's historical policy and its influence on South-Eastern Ukraine and Autonomous Republic of Crimea in context of "Russkiy mir" The present article is devoted to Russian historical policy and its influence on South-Eastern Ukraine and Autonomous Republic of Crimea. The author sheds light how and under what conditions the concept of "Russkiy mir" has emerged as well as the support of this concept in Russian society. The main focus paid to unfold of the expansion of "Russkiy mir" in Crimea and Donbass as well as what factors provided it success in these regions.

Key words: "Russkiy mir", Crimea, Donbass, Russian Federation, hate speech, historical policy, World War II

References:

Encyclopedia Britannica. Retrieved from: <https://www.britannica.com/topic/meme>.

Formuvannia spil'noi identychnosti hromadian Ukrainy: perspektyvy i vyklyky (Analitychna dopovid' Tsentru Rozumkova). (2007). *Natsional'na bezpeka i oborona*, 9 (93), 17-18. [in Ukrainian].

Galushko, K. (2011). Drugaya storona ukrainskogo regionalizma: komentarii k sta'e A. Umlanda i A. Shekhovtsova. *Formu novejshej vostochnoevropskoj istorii i kul'tury*, 2, 181-186. [in Russian].

Gromyko A. (2010) Russkij mir: ponyatie, principy, cennosti, struktura. In Novikov, V. (Ed.) *Smysly i cennosti russkogo mira. Sbornik statej i materialov kruglyx stolov, organizovannyx fondom «Russkij mir»*, pp. 22-23. Moskva. [in Russian].

Hrynevych, V. (2012). Vijna za vijnu. *Krytyka*, 6 (176), 19-23. [in Ukrainian].

Hrynevych, V. «Tretia imperiia»: maiachnia khvoroblyvoi uiavy chy vidbytta novoi rosijs'koi ideolohii. Retrieved from: <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/third-empire-book-reflections>. [in Ukrainian].

Hrynevych, V. «Ukrains'kyj fashyzm»: dyiavol's'kyj triumf polittekhnohiv Retrieved from: <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/ukrainian-fascism-fiction>. [in Ukrainian].

Hrynevych, V. *Babyn Yar v ofitsijni politytsi pam'iaty suchasnoi Ukrainy* Retrieved from: <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/babyn-yar-current-memory-policy>. [in Ukrainian].

Hrynevych, V. *Mif «Velykoi vitchyznianoj vijny»: «dukhovna skrepa» rosijs'koi identychnosti*. Retrieved from: <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/wwii-myth-russia>. [in Ukrainian].

Hrynevych, V. *Prychynky do rozuminnia ukrains'ko-rosijs'koi vijny: rosijs'ka impers'ka svidomist' ideolohii*. Retrieved from: <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/russian-imperial-mentality> [in Ukrainian].

Hrynevych, V. *Vijna pam'iatej iak konflikt postkolonial'noho ta impers'koho dyskursiv*. Retrieved from: <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/memory-wars-imperial-discourses>. [in Ukrainian].

Kachkaeva, A. (2016). «Nacional'noe dostoyanie» "nacii telezritelej" transformaciya rosijskogo teviden'ya (2014–2016 gg.). *Vestnik obshhestvennogo mneniya. Dannye, Analiz, Diskusii*, 1-2, 41-42. [in Russian].

Kalinin, I. (2005). Prazdnik identichnosti: russkaya kul'tura kak nacional'naya idieya. *Politekonomiya pousednevnosti*, 3, 251-253. [in Russian].

Kas'ianov G. (2010). Danse macabre: holod 1932–1933 rokov u politytsi, masovij svidomosti ta istoriohrafii (1980-ti – pochatok 2000-kh). – Kyiv: Nash chas. [in Ukrainian].

Kas'ianov, G., Smolij V. & Tolochko O. (2013). *Ukraina v rosijs'komu istorychnomu dyskursi: problemy doslidzhennia ta interpretatsii*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Kas'yanov, G. (2008). *Ukraina 1991–2007: ocherki novejshej istorii*. Kyiv: Nash chas. [in Ukrainian].

Kas'yanov, G. *Istoricheskaya politika v Ukraine i Golodomor*. [in Russian].

Khavkin, B. (2010). Nostal'giya po stalinskoj imperii v postsovetskom diskurse. *Forum novejshej vostochnoevropskoj istorii i kul'tury*, 1, 185-192. [in Russian].

Kolesnikov G. & Rozhkov A. (1978). *Ordena i medali SSSR*. Moskva. [in Russian].

Kolesnikov, A. *Sovetskaya pamyat' rossijskogo obshhestva*. Retrieved from: <http://carnegie.ru/commentary/72894>. [in Russian].

Korniienko N. *Nostal'hiia za SRSR v Ukraini ta Rosii: spil'ne ta vidminne. Rozpad Radians'koho Soiuzu ta mizhnarodni interpretatsii zakinchennia «kholodnoi vijny»: 20 rokov po tomu*. [in Ukrainian].

Kul'chyts'kyj, S. (2005). *Pomarancheva revoliutsiia*. Kyiv: Geneza. [in Ukrainian].

Lyuks L. (2015). Dugin ili Putin? Dve strategii «neoimperskogo revansha» i ukraïnskij krizis. *Forum novejshej vostochnoevropskoj istorii i kul'tury*, 1, 94-97. [in Russian].

Lyuks, L. (2015). *Peremeny cherez razmezhevanie: o primatē vnutrennej politiki v stalinskoj i v putinskoj Rossii*. *Forum novejshej vostochnoevropskoj istorii i kul'tury*, 1, 356-360. [in Russian].

Malinova, O. (2008). *Obrazy Rossii i «Zapada» v diskurse vlasti (2000-2007 gg.): popytki pereopredeleniya kollektivnoj identichnosti*. *Forum novejshej vostochnoevropskoj istorii i kul'tury*, 2, 102. [in Russian].

Malinova, O. (2014). *Dukhovnye skrepy kak gosudarstvennaya ideologiya. Rossiya v global'noj politike. Vol. 12, Issue 5*, 119-120. [in Russian].

Malinova, O. (2015). *Velikaya Otechestvennaya vojna kak simvolicheskij reurs: e'voluciya otobrazheniya v oficial'noj ritorike 2000–2010 gg. Rossiya i sovremennij mir*, 2 (87), 6-29. [in Russian].

Mamchenkova O. *Piter Pomerantsev rozpoviv pro osoblivosti propagandy v Rosii*. Retrieved from: <http://nv.ua/ukr/publications/pismennik-i-zhurnalist-piter-pomerantsev-rozpoviv-pro-osoblivosti-propagandi-rosiji-81467.html>. [in Ukrainian].

Masenko, L. (2017). *Mova radyans'kogo totalitarizmu*. Kyiv: Klio. [in Ukrainian].

Nagorna, L. (2012). *Istorichna pam'yat' teorii, diskursi, refleksii*. Kyiv: IPiEND im. I.F.Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Nikonov, V. *Ne vospominanie o proshlom, a mechta o budushhem. Smysly i cennosti russkogo mira. Sbornik statej i materialov kruglyx stolov, organizovannyx fondom «Russkij mir»*. Moskva. [in Russian].

Novikov, Vyacheslav Suverennaya demokratiya. In Suverennaya demokratiya ot idei k doktrine. Sbornik statej. Retrieved from: <https://www.e-reading.club/bookreader.php>. [in Russian].

Novorosiya... chto za zemlya? (Interv'yu z A. Okaroyu) Retrieved from: <http://www.svoboda.org/content/article/25363270.html>. [in Russian].

Paniotto, V. & Grusheckij, A. (2015). Indeks rezul'tativnosti rossijskoj propagandy. *Vestnik obshhestvennogo mneniya*, 1. [in Ukrainian].

Pashaver, A. *Interventsiya so storony Rossii – e'to sertifikat nashej revolyucii*. Retrieved from: <https://glavcom.ua/publications/127401>. [in Russian].

Pochepcov G. *Propaganda i pamyat': konstruirovaniye proshlogo i nastoyashhego*. Retrieved from: <http://hvylyya.net/analytics/society/propaganda-i-pamyat>. [in Russian].

Pomerancev P. (2015). *Nichogo pravdivogo i vse mozhlivo: prigodi v suchasnij Rosii*. L'viv: Vydavnytstvo Ukrains'koho katolyts'koho universytetu. [in Ukrainian].

Prague Declaration on European Conscience and Communism. Retrieved from: <http://www.praguedeclaration.eu>.

Prymachenko, Ya. (2014). Antikolonial'nij diskurs OUN/UPA v suchasnomu ukrains'komu konteksti borot'bi za evropejs'ku identichnist'. *Ukrains'kij istorichnij zbirnik*, 17, 328-338. [in Ukrainian].

Ryabchuk M. *Ukraina maie pokazaty, shcho vona zdatna plysty*. Retrieved from: <http://www.historians.in.ua/index.php/intervyu/1136-mykola-riabchuk-ukraina-maie-pokazaty-shcho-vona-zdatna-plysty>. [in Ukrainian].

Sbornik zakonov SSSR i Ukazov Prezidiuma Verxovnogo Soveta SSSR (1938 – iyul' 1956 gg.) (1956). Moskva. [in Russian].

Shekhovtsov, A. (2013). Ukrainskaya revolyuciya – evropejskaya i nacional'naya. *Forum novejshej vostochnoevropejskoj istorii i kul'tury*, 2, 27-30. [in Ukrainian].

Siumar V. *Vijna, do yakoi kraina ne hotova*. Retrieved from: <http://imi.org.ua/articles/vijna-do-yakoji-krajina-ne-gotova/>. [in Russian].

Slabost' grazhdanskogo obshhestva v postsovetsoj Rossii i problema «sovet-skogo cheloveka». (2008). In *Gudkov, L., Dubin, B., & Zorkaya, N. Postsovetiskij chelovek i grazhdanskoe obshhestvo*. Moskva: Moskovskaya shkolapoliticheskix issledovanij. [in Russian].

Smolij, V., Kul'chyts'kyj S. & Yakubova L. (2016). *Donbas i Krym: mistse v modernomu natsional'nomu proektu (analytychna zapyska)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Zhurzhenko, T. (2011). «Chuzha vijna» chi «spil'na Peremoha»? Nacionalizatsia pam'iaty pro Druhu svitovu vijnu na ukrains'ko-rosijs'komu prykordonnii. *Ukraina Moderna*, 8, 100-126. [in Ukrainian].